

УДК 130. 2:159.923.2

Чечотка Анастасія

ПОРУБІЖНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН

У статті досліджується проблематика порубіжся як особливого соціального та культурного топосу й порубіжної ідентичності. Порубіжна ідентичність розглядається як складне багаторівневе явище, що формується у відкритій контактній зоні прикордонних територій. Окремо розглядаються реалії українсько-російського порубіжся як простору формування та репрезентації ідентичностей.

Ключові слова: порубіжся, ідентичність, кордон, прикордоння, порубіжна ідентичність, культурний простір, соціальні практики.

Chechotka A. *Border identity as a socio-cultural phenomenon*

This article focuses on the problems of Borderlands as a special social and cultural topos, and border identity. Borderlands identity is seen as a complex multilevel phenomenon that is formed in an open contact area border areas. Separately, the author reflects on the realities of Ukrainian-Russian borderlands as space formation and representation of identities.

Key words: *Borderlands, identity, border, borderland, border identity, cultural space, social practices.*

Чечётка А. *Пограничная идентичность как социокультурный феномен*

В статье исследуются проблематика пограничья как особого социального и культурного топоса, и пограничной идентичности. Пограничная идентичность рассматривается как сложное многоуровневое понятие, формирующееся в открытой контактной зоне приграничных территорий. Отдельно рассматриваются реалии украинско-российского пограничья как пространства формирования и репрезентации идентичностей.

Ключевые слова: *пограничье, идентичность, граница, приграничье, пограничная идентичность, культурное пространство, социальные практики.*

Феномен кордону і прикордонних територій, порубіжжя, в сучасному світі набуває особливого статусу, та стає значущим на багатьох рівнях: від чинника формування індивідуальної ідентичності до впливу на міжнародні відносини. Це пов'язано з низкою соціокультурних перетворень, які привели до трансформації самого сприйняття кордону. Державні кордони набувають статусу менш жорстких, відкриваються як в економічному і політичному, так і в соціальному і культурно-символічному планах. Постнаціональна картина світу, в якій розвивається сучасне суспільство, характеризується гнучкістю і поліфункціональністю кордонів і прикордонного простору. Він, своєю чергою, перестає розглядатися як зона маргінесу та відсталості, трансформуючись у поле контактності та взаємодії, і знаходить значний потенціал у процесах соціального, економічного і культурного розвитку. Зростання уваги до тематики кордону та порубіжжя пов'язане також із процесами глобалізації та розвитком наднаціональних транскордонних структур: економічних, соціальних, культурних. Порубіжжя як особливий геополітичний та геокультурний топос набуває значущості в усіх сферах соціального життя. Дослідження порубіжжя (*border studies, frontier studies, boundary studies*) в сучасній гуманітаристиці охоплюють велике коло проблем і носять трансдисциплінарний характер.

Розуміння прикордонного регіону в різних дослідженнях вагається в значному діапазоні: від суто політико-юридичного феномена, який упорядковує територіальні стосунки, до історико-культурного простору, де взаємодіють і протистоять люди й ідеї, історичні, культурні, соціальні, мовні, стереотипи, зв'язки і стосунки [5, с. 4]. Відповідно, трактування проблематики порубіжжя в адміністративному руслі акцентує увагу на аспектах міжнародної економічної і політичної взаємодії, а також на питаннях, що безпосередньо стосуються факту близькості державного кордону (міграція, контрабанда, екологічні проблеми) [5, с. 5]. Такий підхід найбільш характерний для західноєвропейських досліджень. Розуміння ж порубіжжя як контактної зони актуальніше для вивчення східноєвропейських реалій. Саме тут кордони і порубіжжя зазнають за останні десятиліття найбільш істотних змін. Східноєвропейське порубіжжя, зокрема, українсько-російське, інтерпретується як регіон, наділений особливим статусом і власною специфікою. Одночасна орієнтація на різні центри, терито-

ріальний розкол традиційно монолітних соціальних структур, нашарування зон впливу – все це дозволяє концептуалізувати порубіжжя, позбавивши його від жорсткої прив'язки до політико-адміністративних кордонів, і перенести «border studies» в поле геокультурних, соціокультурних і символічних стратегій [5, с. 5]. Крім того, все більше уваги приділяється порубіжжю не як зоні контактів та крос-культурної взаємодії, а як простору пошуків власної ідентичності на основі нових маркерів.

Однією із ключових компонентів досліджень порубіжних регіонів є проблематика порубіжної ідентичності. Порубіжжя як особливий соціокультурний простір формується низкою чинників: мовних, етнічних, расових, стильових, конфесійних. Крім того, функціонування та репрезентація порубіжжя відбуваються за допомогою тих самих соціальних феноменів та практик – мови, релігії, стилю життя тощо. Ідентичність порубіжжя як цілісне утворення виникає в точці перетину багатьох менш загальних ідентичностей: етнічної, релігійної, регіональної, національної, історичної, культурної тощо, – та є їх впорядкованою комбінацією [4, с. 29]. Порубіжна ідентичність є тим уявним маркером, який актуалізує кордон не лише як політично-адміністративний інструмент, а як значуще символічне поле, яке виходить за межі матеріальної площини, отримуючи ознаки дискурсу та наративу. Ідентичність порубіжжя виходить за межі психологічного чи антропологічного поняття, нерозривно поєднуючись з процесами та явищами політико-соціального характеру.

Білоруський дослідник порубіжжя М. Безпам'ятних звертає увагу на те, що для продуктивного аналізу проблеми ідентичності порубіжжя необхідно більш чітко її окреслити, концептуалізувати саме поняття. Незважаючи на те, що взаємозв'язок конструювання та функціонування кордонів та процесу самоідентифікації визнається більшістю дослідників, механізми та форми цієї взаємодії залишаються в прикордонних студіях не цілком поясненими. Порубіжна ідентичність визначається лише як низка синонімічних характеристик: невизначена, плюралістична, бінарна, комбінована, змішана, неоднозначна, мінлива тощо [2, с. 14].

У межах порубіжної тематики ідентичність виступає одразу в кількох ракурсах. По-перше, ідентичність може розглядатися як кордон, межа, відмінність, тобто як феномен, завдяки якому відбувається соціокультурна демаркація. Важливою проблемою

в такому контексті є взаємозв'язок формальних адміністративних кордонів та кордонів символічних, що реалізуються на рівні ідентичності. По-друге, ідентичність порубіжних регіонів досліджується як комбінація та нашарування культурних впливів тих територій, які, власне, утворюють порубіжжя. Крім того, порубіжна ідентичність виступає як цілком унікальний простір, особливості якого зумовлені не впливами сусідів, а власним режимом близькості до кордону. Ідентичність спільнот порубіжних територій визначається як причетність до відкритого комунікативного простору, полідетермінованість [1, с. 98].

Порубіжна ідентичність як соціокультурний феномен функціонує у двох формах: як усвідомлений вибір чи вимушена, але відрефлексована приналежність до групи, або певна групова єдність, що не є усвідомленою та виявляє себе через спільність практик поведінки, поглядів тощо. Зважаючи на те, що порубіжна ідентичність є складним комбінованим явищем, найчастіше вона не є результатом внутрішніх операцій свідомості. Ідентичність як усвідомлений вибір або неусвідомлений стиль мислення та поведінки є конструйованою за участю соціальних практик, суспільної думки, публічного дискурсу тощо. Порубіжна ідентичність формулюється та відтворюється у практиках символізації та пам'яті, артикулюючи образи «друзів» та «ворогів», звертаючись до національної чи державної ідеї або, навпаки, руйнуючи їх [6, с. 98].

Однією із особливостей порубіжної ідентичності є її залежність від політичних процесів та здатність швидко розформуватися. На відміну від ідентичності релігійної, культурної чи етнічної, порубіжна ідентичність активно реагує на зміни адміністративних кордонів, на економічні та юридичні трансформації. Сталість порубіжної ідентичності можлива лише в такій ситуації, коли культурна межа та пов'язана з нею історична пам'ять є значно тривалішою у часі, ніж політичні та державні утворення [4, с. 30]. Зазвичай, порубіжна ідентичність є гнучкою у виборі орієнтирів та відкритою до постійних трансформацій.

Так чи інакше, порубіжні території завжди є периферійними щодо певних центрованих утворень – держави, регіону. Як наслідок – впливи сталих ідентичностей чи домінуючих ідеологій, наприклад, національної ідеї, в порубіжжі є послабленими. Польський дослідник Томаш Зарицький зазначає: «Враховуючи, що

регіони, які зараховують до категорії прикордонь, є зазвичай периферійними, вони тією чи іншою мірою маргінальні в багатьох вимірах, зокрема, економічному та політичному. Отож, «прикордонні» наративи можна розглядати як субститути наративу ослабленої національної держави...» [6, с. 96]. Слабкість офіційного наративу в порубіжжі може формувати як змішану ідентичність, яка складається із соціокультурних впливів зовні, так і власну автентичну ідентичність, яка чітко протиставляє себе впливам найближчих центрів.

Порубіжна ідентичність як поле колективного та соціального знаходиться в залежності від ідей, дискурсів, владних стратегій.

У межах реалій українсько-російського порубіжжя найбільш впливовим чинником формування ідентичності є орієнтація на культурно-історичну спадщину, а також визначення політичних орієнтирів. Найбільш глобальною віссю, навколо якої обертається українська ідентичність, є коливання між Сходом та Заходом як політико-економічними та соціокультурними стратегіями. Українське порубіжжя виступає простором, де питання європейської (західної) та проросійської (східної) ідентичності активно артикулюється на побутовому та офіційному рівні. Саме ситуація близькості до державного кордону призводить до несталості ідентичностей, плюралізації та їх постійного активного конструювання. В умовах постійного конфлікту та боротьби ідентичностей українське порубіжжя вибудовує модель саме альтернативної ідентичності, однаково відкритої до впливів, але чітко відокремлюваної від повного включення в одну із наднаціональних ідентифікацій. Український варіант порубіжної ідентичності є конфліктним із середини, оскільки виступає простором боротьби культурної та політичної ідентичностей, етнічної та державно-громадянської солідарності [1, с. 95].

Таким чином, порубіжна ідентичність є соціокультурним феноменом, що конструюється та репрезентується перш за все в дискурсивних практиках різного рівня та типу. В ситуації українсько-російського прикордоння особливої значущості набувають процеси національного та державного становлення, ідеологічні переорієнтації, а також економічні трансформації. Порубіжна ідентичність у випадку українського прикордоння є необхідною стратегією відкритості та лояльності, що можуть забезпечити життєздатність регіону.

Література:

1. Артеменко А. Українська ідентичність в проєкті європейського прикордоння // Наукові записки. Серія «Філософія» № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nznuoa/filosofiya/2010_6/10.pdf.
2. Беспмятных Н. Н. «Пограничные исследования»: генезис, эволюция, перспективы // Народы, культуры и социальные процессы на пограничье. – Гродно: ГрГУ, 2010. – С. 12–15.
3. Кононов И. Ф. Проблема границ и ее значение для социологии // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. – Харків: Видавничий центр Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, 2004. – С. 45–49.
4. Крылов М. П., Гриценко А. А. Региональная и этнокультурная идентичность в российско-украинском и российско-белорусском порубежье: историческая память и культурные трансформации // Журнал социально гуманитарных исследований «Лабиринт». – 2012. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://journal-labirint.com/wp-content/uploads/2012/05/journal/krylov_gritsenko.pdf.
5. Представления о пограничье и практики их использования: кол. монография / В. Кравченко, О. Филиппова, А. Мусиездов. – Вильнюс : ЕГУ, 2012. – 172 с.
6. Томаш Зарицький. Парадигма прикордоння і центрo-периферійні підходи // Україна модерна. Число 18 «Пограниччя. Окраїни. Периферії». – К.: Критика, 2011. – С. 79–99.